

VỀ NHỮNG ĐÓNG GÓP CỦA GIÁO SƯ ĐÌNH XUÂN LÂM TRONG SỬ HỌC VIỆT NAM HIỆN ĐẠI

NGUYỄN VĂN KHÁNH*

1. Nhà giáo Đình Xuân Lâm với hoạt động giảng dạy lịch sử

Trong cả cuộc đời mình, Giáo sư, Nhà giáo nhân dân (GS.NGND) Đình Xuân Lâm đã gắn bó với khoa học Lịch sử, văn hóa dân tộc và nghề dạy học. Dù biết rằng dạy học là một nghề cao quý nhưng sau khi đỗ tú tài, ông lại đăng ký học Luật khoa tại Đại học Đông Dương. Nhưng rồi như một định mệnh, chính nghề dạy Sử đã lựa chọn ông, và ông đã theo đuổi, dấn thân, gắn bó suốt cuộc đời, kể cả những năm đã được nghỉ hưu.

GS.NGND Đình Xuân Lâm sinh ngày 4-2-1925 ở Hà Tĩnh, trong một gia đình quan lại triều Nguyễn; Ông cụ thân sinh đã có thời gian làm Tri huyện Yên Định, tỉnh Thanh Hóa. Hồi nhỏ, ông học tiểu học và cao đẳng tiểu học (tương đương trung học cơ sở hiện nay) ở Thanh Hoá. Đến năm 1941, ông thi đỗ và được gia đình gửi vào học ở Huế đến hết bậc trung học. Sau khi tốt nghiệp Tú tài toàn phần ban Triết học - Văn chương ở Trường Quốc học Huế, Đình Xuân Lâm bỏ dở ước mơ học ngành Luật và quyết định chọn nghề dạy học, trở thành một trong những giáo sư trung học đầu tiên của nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa ngay sau khi Cách mạng tháng Tám 1945 thành công. Trong thời kỳ kháng chiến chống thực dân

Pháp, ông vừa giảng dạy trung học ở trường Đào Duy Từ vừa tham gia công tác Công đoàn trong ngành Giáo dục Thanh Hóa.

Cuối năm 1954, ông được cử ra Hà Nội học tại Trường Đại học Sư phạm Văn khoa, ngành Sử-Địa. Sau khi tốt nghiệp đại học năm 1956, ông được giữ lại làm giảng viên Lịch sử tại Đại học Tổng hợp Hà Nội (nay là Trường Đại học Khoa học xã hội và nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội) và công tác tại đây cho đến khi nghỉ hưu (năm 1990). Trong gần 4 thập kỷ làm công tác giảng dạy và nghiên cứu tại Khoa Lịch sử, ông đã không ngừng phấn đấu về chuyên môn, được Nhà nước phong học hàm Giáo sư và đặc biệt là đã góp phần tạo nên một trường phái Sử học - trường phái Tổng hợp, dưới sự định hướng và dẫn dắt của các nhà khoa học bậc thầy, những vị sư biểu khai khoa như các Giáo sư Đào Duy Anh, Trần Văn Giàu, Trần Đức Thảo.

Trong gần nửa thế kỷ làm nghề dạy học, ngoài các trường đại học ở Việt Nam, GS Đình Xuân Lâm còn được mời làm giáo sư thỉnh giảng của nhiều trường đại học ở Hà Lan, Madagasca, Pháp... Ông đã gắn bó máu thịt với đam mê nghề dạy Sử, và để lại những ấn tượng đặc biệt trong ký ức đồng nghiệp và học trò qua các bài giảng như: *Lịch sử cận đại Việt Nam, phong trào Cần*

*GS.TS. Khoa Lịch sử, Trường ĐH KHXH&NV, ĐHQG Hà Nội

vương, hay: *Đặc điểm của chủ nghĩa đế quốc Pháp* trong các khoá học chính qui hoặc tại các buổi thuyết trình khoa học. Sau này, khi đã hoàn thành trọng trách của một người thầy cả đời gắn bó với nghề dạy học, ông càng thấu hiểu dạy học thực sự là một nghề cao quý. Ông từng nói: “Nếu có kiếp sau và được chọn lại nghề, tôi vẫn chọn làm nghề dạy học”. Với vốn kiến thức phong phú, tài hùng biện của Thầy, nhiều buổi lên lớp đã trở thành những “bữa tiệc” đối với sinh viên và người nghe.

2. Những đóng góp của Giáo sư Đinh Xuân Lâm trong nghiên cứu lịch sử dân tộc

Bên cạnh việc giảng dạy, đào tạo sinh viên và bồi dưỡng cán bộ trẻ, ông còn là một nhà nghiên cứu tài năng, đã gặt hái được nhiều thành tựu và có những đóng góp to lớn đối với nền sử học nước nhà, nhất là trong lĩnh vực nghiên cứu lịch sử Việt Nam cận-hiện đại.

Người xưa từng nói: “Nhân sinh thất thập cổ lai hy”, nhưng đến độ tuổi 80, GS. Đinh Xuân Lâm vẫn còn khỏe mạnh cả về thể chất lẫn tinh thần. Với trí tuệ mẫn tiệp, sau khi được nghỉ hưu, Ông vẫn tiếp tục nghiên cứu, sáng tạo và đều đặn hàng năm cho công bố trên dưới 10 ấn phẩm khoa học.

Tính đến năm 2015 ở độ tuổi 90, với gần sáu mươi năm cầm bút, Ông đã cho công bố (không kể những bài giới thiệu sách) khoảng hơn 500 ấn phẩm khoa học bao gồm sách chuyên khảo, sách tham khảo, giáo trình, sách hướng dẫn, bài tạp chí. Cũng cần nói thêm rằng, trong số hơn 500 ấn phẩm đã công bố, có nhiều công trình do GS. Đinh Xuân Lâm chủ biên hoặc tham gia viết chung nhưng vẫn mang đậm bút pháp phóng khoáng và phong cách tài hoa theo cách riêng của Ông.

Trong lĩnh vực nghiên cứu lịch sử, GS. Đinh Xuân Lâm viết nhiều chủ đề khác

nhau, nhưng tập trung vào mấy hướng chính sau đây:

1. *Chủ biên và tham gia biên soạn giáo trình, sách giáo khoa, chuyên khảo, phục vụ đào tạo*, giảng dạy môn lịch sử, tiêu biểu như *Lịch sử Việt Nam 1897 - 1914* (viết chung, 1957), *Lịch sử cận đại Việt Nam* 4 tập (viết chung), do GS. Trần Văn Giàu chủ biên, được xuất bản trong những năm 1960-1963, *Đại cương Lịch sử Việt Nam* tập II (chủ biên), *Giáo trình lịch sử Việt Nam dành cho hệ cử nhân chính trị* (1) (viết chung 2001), *Lịch sử Việt Nam* tập III từ 1958-1945 (chủ biên). Trong đó, riêng cuốn sách *Đại cương Lịch sử Việt Nam* (2) tập II xuất bản lần đầu năm 1998 và đến nay đã trải qua hơn 20 lần tái bản (lần gần nhất là vào năm 2023). Bên cạnh các sách phục vụ đào tạo ở bậc đại học và các chuyên luận dùng cho bậc sau đại học, GS. Đinh Xuân Lâm còn chủ trì và tham gia biên soạn các sách giáo khoa, sách hướng dẫn về lịch sử Việt Nam (3) dành cho các cấp học ở bậc phổ thông (4).

2. *Nghiên cứu lịch sử quân sự, nhất là lịch sử phong trào đấu tranh vũ trang chống thực dân Pháp xâm lược ở Việt Nam* từ cuối thế kỷ XIX đến đầu thế kỷ XX, tiêu biểu là các công trình như *Hoàng Hoa Thám và phong trào nông dân Yên Thế* (5), *Những trang sử vẻ vang của các dân tộc ít người miền Nam* (6), *Điện Biên trong lịch sử* (viết chung với Đặng Nghiêm Vạn, 1979), *Anh hùng Trương Định* (7), *Từ Ba Đình đến Hùng Lĩnh* (8) (viết chung),... Nhiều cuộc khởi nghĩa Cần vương chống thực dân Pháp xâm lược do các sĩ phu văn thân lãnh đạo, nhất là ở Bắc và Trung Kỳ đã được GS. Đinh Xuân Lâm tiến hành khảo sát, nghiên cứu tỉ mỉ và trình bày hệ thống trong các chuyên luận khoa học công bố khá liên tục trong 4 thập niên từ đầu

những năm 1960 đến 1990. Trên cơ sở khảo cứu các phong trào cụ thể ở các địa phương như Nghệ An, Hà Tĩnh, Thanh Hóa, Quảng Ngãi, vùng Tây Bắc, Ông đã từng bước nâng cao nhận thức về tính chất, vị trí của phong trào Cần vương, trong đó có vai trò của tầng lớp sĩ phu văn thân yêu nước trong cuộc vận động giải phóng dân tộc Việt Nam cuối thế kỷ XIX (9).

3. *Chủ đề thứ ba liên quan đến cuộc đời, sự nghiệp của Hồ Chí Minh và cách mạng Việt Nam*, được GS. Đinh Xuân Lâm nghiên cứu và công bố nhiều công trình từ cuối những năm 1980 đến thập niên đầu thế kỷ XXI. Các nghiên cứu của Ông không chỉ bổ sung nhiều tư liệu mới, góp phần đánh giá đầy đủ, toàn diện hơn về cuộc đời, sự nghiệp và những cống hiến lớn lao của Nguyễn Ái Quốc - Hồ Chí Minh đối với cách mạng Việt Nam cũng như phong trào cách mạng thế giới, mà còn chỉ rõ sự cần thiết phải thiết lập và phát triển mối quan hệ giữa cách mạng Việt Nam với phong trào giải phóng dân tộc ở nước thuộc địa trong cuộc đấu tranh chống chủ nghĩa thực dân vì nền độc lập dân tộc. Theo hướng chủ đề này, chỉ riêng năm 1990, GS. Đinh Xuân Lâm đã công bố nhiều chuyên luận và sách tham khảo có giá trị học thuật cao, như *Bác Hồ hoạt động bí mật ở nước ngoài* (10), *Hồ Chí Minh - Anh hùng giải phóng dân tộc - Danh nhân văn hóa* (11), *Bác Hồ với Công an nhân dân*, *Bác Hồ với quê hương Nghệ Tĩnh*, *Hồ Chí Minh sáng ngời trang sử*, *Hồ Chí Minh - Cuộc đời một nhà cách mạng* (viết chung, tiếng Đức)... Theo hướng nghiên cứu về Hồ Chí Minh, vào những năm sau dịp kỷ niệm 100 năm ngày sinh của Chủ tịch Hồ Chí Minh, GS. Đinh Xuân Lâm còn cho công bố thêm nhiều ấn phẩm quan trọng, trong đó đáng chú ý là cuốn

Góp phần tìm hiểu tư tưởng độc lập, tự do của Chủ tịch Hồ Chí Minh (12). Đặc biệt, một số nghiên cứu của GS. Đinh Xuân Lâm đã mang tính tổng kết, khái quát cao như về tư tưởng yêu nước Hồ Chí Minh và phương pháp luận nghiên cứu Hồ Chí Minh (13),... Đó là sự nỗ lực to lớn và thành tựu vượt bậc của một nhà Sử học lão thành so với các học giả khác trong nước về chủ đề nghiên cứu quan trọng này.

4. *Nghiên cứu về sự xuất hiện và ảnh hưởng của phong trào duy tân đến cuộc vận động giải phóng dân tộc Việt Nam từ cuối thế kỷ XIX đến đầu thế kỷ XX*. Đối với phong trào cải cách cuối thế kỷ XIX, các nghiên cứu của GS. Đinh Xuân Lâm không chỉ đánh giá những mặt tiến bộ của các đề nghị cải cách mà còn phân tích những hạn chế và lý giải nguyên nhân vì sao các đề nghị cải cách cuối cùng không tránh khỏi kết cục thất bại (14). Theo Ông, lý do dẫn đến thất bại của xu hướng cải cách vào cuối thế kỷ XIX, ngoài thái độ thủ cựu, sự thờ ơ, vô trách nhiệm của triều đình nhà Nguyễn, còn có sự thiếu vắng của các yếu tố mới trong kinh tế, xã hội Đại Nam, nói cách khác là phong trào còn thiếu cơ sở bên trong mà chỉ nặng ảnh hưởng từ bên ngoài. Thêm vào đó, các đề nghị cải cách mới chỉ tác động tới một bộ phận nhỏ sĩ phu, quan lại lớp dưới mà chưa thu hút được sự quan tâm ủng hộ của đông đảo các tầng lớp nhân dân. Bên cạnh những nhận định tổng thể, đánh giá ở tầm vĩ mô của phong trào, một số nghiên cứu của GS. Đinh Xuân Lâm còn tập trung làm rõ về tư tưởng và hoạt động của một số nhà cải cách tiêu biểu trong phong trào duy tân như Phạm Phú Thứ (15), Đinh Văn Điền, Bùi Viện, Nguyễn Lộ Trạch, nhất là Nguyễn Trường Tộ nhằm góp phần nhận diện khách quan toàn bộ xu

hướng, đồng thời đánh giá đúng vai trò của các nhân vật này trong phong trào duy tân cải cách cuối thế kỷ XIX.

Đối với cuộc vận động duy tân đầu thế kỷ XX, GS. Đinh Xuân Lâm đặt trong bối cảnh cuộc vận động cứu nước và giải phóng dân tộc do giới sĩ phu tư sản hóa đại diện, đứng đầu là hai chí sĩ yêu nước nổi tiếng Phan Bội Châu (16) và Phan Châu Trinh (17). Sự xuất hiện của phong trào duy tân đầu thế kỷ XX gắn liền với bước chuyển mình của phong trào dân tộc, chịu tác động trực tiếp của tình hình kinh tế, xã hội trong nước và khu vực, nhất là các phong trào cải cách tư sản tại Nhật Bản và Trung Quốc. Theo GS. Đinh Xuân Lâm, chính phong trào duy tân cải cách với hai khuynh hướng bạo động và cải cách do hai cụ Phan Bội Châu và Phan Chu Trinh đứng đầu đã đóng vai trò nòng cốt và tạo nên xung lực mới, thúc đẩy bước chuyển biến mạnh mẽ của công cuộc cứu nước và giải phóng dân tộc Việt Nam đầu thế kỷ XX.

5. Nghiên cứu giới thiệu về các nhân vật lịch sử. Là một nhà khoa học có tác phong làm việc tỉ mỉ, cẩn trọng, lại nhờ vốn ngoại ngữ tốt, có kiến thức chuyên môn rộng và sâu, Giáo sư Đinh Xuân Lâm đã có nhiều đóng góp trong nghiên cứu để làm sáng tỏ về cuộc đời và sự nghiệp của nhiều nhân vật lịch sử, trước hết là các thủ lĩnh trong phong trào đấu tranh vũ trang từ cuối thế kỷ XIX đến đầu thế kỷ XX, tiêu biểu như Hoàng Hoa Thám và khởi nghĩa Yên Thế; Trần Tấn, Đặng Như Mai trong khởi nghĩa Giáp Tuất ở Nghệ Tĩnh (1874); Hoàng Diệu với công cuộc bảo vệ thành Hà Nội; Nguyễn Xuân Ôn và phong trào chống Pháp ở Nghệ An; Phạm Thận Duật - cuộc đời và tác phẩm, Vũ Phạm Khải: thời đại và con người; Tống Duy Tân, Phạm Bành, Nguyễn

Đôn Tiết, Hà Văn Mao, Cầm Bá Thước và các cuộc khởi nghĩa Ba Đình - Hùng Lĩnh tại Thanh Hóa; Phan Đình Phùng, Cao Thắng và khởi nghĩa Hương Sơn - Hương Khê; Tôn Thất Thuyết với tư cách chủ soái của phe chủ chiến và triều đình Hàm Nghi; Nguyễn Quang Bích, Nguyễn Văn Giáp và phong trào Cần vương chống Pháp ở vùng Tây Bắc (18); Nguyễn Mậu Kiến, Đốc Đen và phong trào chống Pháp ở Thái Bình cuối thế kỷ XIX... Trong phong trào đấu tranh yêu nước và cách mạng đầu thế kỷ XX, một số gương mặt tiêu biểu cũng đã được nhà Sử học Đinh Xuân Lâm quan tâm nghiên cứu. Ngoài hai chí sĩ yêu nước Phan Bội Châu, Phan Châu Trinh và một số nhân vật trong phong trào duy tân như Huỳnh Thúc Kháng, Trần Quý Cáp, các nghiên cứu của GS. Đinh Xuân Lâm còn tập trung vào các yếu nhân của Hội Việt Nam cách mạng Thanh niên, Tân Việt cách mạng đảng và Việt Nam Quốc dân đảng, như: Hồ Tùng Mậu, Đào Duy Anh, Nguyễn Khắc Nhu, Phạm Tuấn Tài. Một số nhà cách mạng tiêu biểu như: Tôn Đức Thắng, Lương quốc tướng quân Nguyễn Sơn, Phan Đăng Lưu, Võ Nguyên Giáp (là những nhà quân sự lỗi lạc), Nguyễn Văn Tố với Hội truyền bá Quốc ngữ, Sử gia và học giả lớn Trần Văn Giàu, Luật sư Phan Anh,... đều được nghiên cứu dựa trên nhiều nguồn tư liệu phong phú và được giới thiệu trên các tạp chí chuyên ngành hoặc các kỷ yếu hội thảo khoa học trong nước. Sau này, các nghiên cứu về danh nhân đã được GS. Đinh Xuân Lâm tập hợp thành những bộ sách lớn, mang tính hệ thống, cung cấp kịp thời những kiến thức cơ bản, cập nhật đến người đọc (19).

Một số nhân vật lịch sử còn có những quan điểm khác nhau trong giới nghiên

cứu như Phan Thanh Giản, Trương Vĩnh Ký, Tôn Thất Thuyết... cũng được GS. Đinh Xuân Lâm phân tích trong bối cảnh lịch sử cụ thể, gắn liền với yêu cầu, nhiệm vụ dân tộc để đưa ra những nhận định đánh giá khách quan khoa học.

6. *Phát hiện, giới thiệu các nguồn tư liệu mới và trao đổi học thuật.* Với ưu thế thành thạo tiếng Pháp, sử dụng tốt tiếng Anh, nhiều tư liệu mới tại Việt Nam và nước ngoài đã được GS. Đinh Xuân Lâm tìm tòi, biên dịch và giới thiệu liên quan đến một số nhân vật lịch sử, phong trào yêu nước và cách mạng trong thời kỳ cận - hiện đại từ khởi nghĩa Yên Thế, phong trào Duy tân chống thuế ở Trung Kỳ, đến các trước tác của Phan Bội Châu, các hoạt động của Nguyễn Ái Quốc ở Pháp, hoặc về Quốc tế Cộng sản (20) và phong trào Xô viết Nghệ Tĩnh (21),...

Cũng nhờ tiếp cận được nhiều nguồn tư liệu mới và với vốn tri thức uyên bác của mình, GS. Đinh Xuân Lâm đã trở thành một chuyên gia hàng đầu có thể bàn thảo, trao đổi ý kiến về những vấn đề rất chuyên sâu của lịch sử Việt Nam thời cận - hiện đại. Các bài giới thiệu sách của GS. Đinh Xuân Lâm không chỉ khen chê chung chung mà còn đưa ra nhiều vấn đề học thuật hấp dẫn để trao đổi, bàn luận với tác giả sách, trên tinh thần xây dựng, khách quan khoa học. Không những đối với các công trình xuất bản ở Việt Nam mà ngay cả một số ấn phẩm của các học giả nước ngoài, các giáo sư nổi tiếng của các trường đại học hàng đầu thế giới nghiên cứu về Việt Nam như: Charles Fourniau (22), Georges Boudarel (23), Daniel Hémery (24), Pierre Brocheux (25) (CH Pháp); Shiraishi Masaya (26) (Nhật Bản); hoặc các công trình chuyên sâu về cách mạng tháng Tám

(1945) của các nhà Việt Nam học xuất sắc như “*Vietnam 1945 The quest for power*”, Ed. University of California Press, 1995 của GS. David G.Marr (Mỹ), hoặc cuốn “*The Vietnamese Revolution of 1945. Roosevelt, Ho Chi Minh and de Gaulle in a world War*”, Ed.Sage, London, 1991 của GS. Stein Tonnesson (Áo) cũng được GS. Đinh Xuân Lâm nhận xét, góp ý chân thành trên tinh thần phản biện, xây dựng có lý có tình.

3. Giáo sư Đinh Xuân Lâm trong Sử học Việt Nam hiện đại

Có thể nói, GS. Đinh Xuân Lâm là một nhà giáo, nhà khoa học đã có những cống hiến xuất sắc trên cả hai phương diện: đào tạo và nghiên cứu sử học. Là một nhà giáo với 45 năm liên tục đứng trên bục giảng, Ông đã tận tụy, tận tâm giảng dạy, góp phần đào tạo hàng ngàn sinh viên, hướng dẫn hàng chục nghiên cứu sinh bảo vệ thành công luận án tiến sĩ, trong đó có nhiều người đã trở thành các nhà khoa học uy tín, đầu ngành đã và đang làm quản lý trong các cơ quan, hoặc đứng đầu các viện nghiên cứu, các trường đại học trong nước. Có những cựu sinh viên sau nhiều năm học và được sự giúp đỡ của Thầy, đã được trao giữ những chức vụ cao, thậm chí trở thành cán bộ chủ chốt trong các cơ quan lãnh đạo của Đảng, Nhà nước, bộ ngành và các địa phương.

Là một nhà khoa học có trí tuệ mẫn tiệp, tư duy sắc bén, cả đời đam mê nghiên cứu và sáng tạo, GS. Đinh Xuân Lâm đã có một khối lượng sản phẩm đồ sộ với trên 500 công trình công bố bằng tiếng Việt và tiếng nước ngoài, bao gồm giáo trình, sách giáo khoa, sách chuyên khảo và tham khảo các loại cùng các bài báo khoa học. Chủ đề nghiên cứu của Giáo sư rất đa dạng, bao

quát và mở rộng trên nhiều lĩnh vực từ Sử học đến Văn học, Hán Nôm. Trong lĩnh vực Sử học, mối quan tâm trước hết của Giáo sư là các đề tài về lịch sử Việt Nam cận đại và hiện đại, từ mảng chính trị, quân sự đến ngoại giao, văn hóa. Nếu trong các thập niên 1960 - 1980, các chủ đề về quân sự, chiến tranh chiếm vị trí chủ yếu trong các nghiên cứu của GS. Đinh Xuân Lâm thì từ thập niên 90 của thế kỷ XX đến đầu thế kỷ XXI, các nghiên cứu của Ông dần nghiêng sang các lĩnh vực văn hóa, ngoại giao bên cạnh những công bố về chủ đề kháng chiến và chiến tranh cách mạng nhưng mang tầm tổng kết và khái quát cao. Ngoài giai đoạn lịch sử cận - hiện đại, GS. Đinh Xuân Lâm còn có một số nghiên cứu về nhân vật hoặc các sự kiện, phong trào tiêu biểu thuộc giai đoạn lịch sử trung đại (27), đặc biệt là về thời kỳ nhà Nguyễn (28). Một số nhân vật, sự kiện phức tạp đang còn tồn nghi hoặc có những ý kiến trái chiều đã được GS. Đinh Xuân Lâm phân tích, mổ xẻ gắn liền với bối cảnh lịch sử và điều kiện cụ thể để đưa ra những ý kiến khách quan, thuyết phục đối với người đọc. Đó là những đóng góp riêng, rất nổi bật và vô cùng quan trọng của GS. Đinh Xuân Lâm trong việc tháo gỡ những điểm rối, những “nút thắt”, góp phần đưa nhận thức khoa học tiến sát và tiệm cận với thực tế lịch sử.

Trong giảng dạy cũng như nghiên cứu khoa học, Ông luôn quán triệt và vận dụng thành công các lý thuyết và phương pháp luận mác xít. Ông dựa chắc vào sử liệu, tôn trọng sự thật, khách quan trong nhìn nhận, đánh giá các sự kiện, phong trào trong bối cảnh lịch sử cụ thể của đất nước và thế giới. Tuy vậy, Ông cũng rất mềm dẻo, cầu thị, sẵn sàng điều chỉnh nhận thức khi có những tư liệu mới hoặc được tiếp cận

những phương pháp mới. Vào cuối thập niên 1980 đầu thập niên 1990, trong bối cảnh Đổi mới của đất nước, GS. Đinh Xuân Lâm cũng dần thay đổi cách nhìn nhận về một số sự kiện và nhân vật lịch sử. Ông đánh giá cao vị trí và vai trò của xu hướng duy tân cải cách ở Việt Nam. Ông cũng có cái nhìn tích cực, toàn diện hơn về các nhân vật Nguyễn Tri Phương, Hoàng Diệu, nhất là về Phan Thanh Giản (29), Trương Vĩnh Ký và Nguyễn Văn Tường. Đặt trong bối cảnh lịch sử và tương quan lực lượng giữa Việt Nam và thực dân Pháp vào giữa thế kỷ XIX, GS. Đinh Xuân Lâm cho rằng, Phan Thanh Giản khó có cách làm khác. Ông lựa chọn cái chết khi không giữ được thành Vĩnh Long, là một cách để giữ gìn phẩm giá, thể hiện chí khí của một nhà nho yêu nước. Còn đối với Nguyễn Văn Tường, căn cứ những tư liệu mới phát hiện, ủng hộ một số ý kiến mới, Giáo sư đã khẳng định ông cũng là một nhà yêu nước, chống Pháp. Trước khi cuộc binh biến ở Kinh thành Huế bùng nổ vào sáng ngày 5-7-1885, chắc hẳn đã có sự bàn bạc và thỏa thuận giữa hai Phụ chính đại thần rằng, nếu thất bại, Tôn Thất Thuyết sẽ phò vua Hàm Nghi ra sơn phòng để tổ chức kháng chiến, còn Nguyễn Văn Tường thì ở lại để che mắt đối phương và lo đối phó với các âm mưu và hành động của thực dân Pháp, nhằm bảo vệ triều đình kháng chiến. Chính vì nắm được chủ trương của phe chủ chiến và ý đồ của hai ông nên sau khi vua Hàm Nghi xuất bôn, thực dân Pháp vừa tung quân đi truy đuổi triều đình kháng chiến, vừa tìm bắt Nguyễn Văn Tường trong thành, rồi cuối cùng đẩy ông đi đảo Tahiti cho đến chết.

Điều đáng trân trọng nữa là, GS. Đinh Xuân Lâm trong suốt cuộc đời mình hầu như không màng tới chức vụ, địa vị. Trong

9 năm làm việc ở Thanh Hóa, Ông có tham gia công tác của ngành Giáo dục nhưng đều là hoạt động đoàn thể. Sau này, khi trở thành giảng viên Trường Đại học Tổng hợp Hà Nội, chức vụ cao nhất mà Ông đảm nhiệm là Chủ nhiệm Bộ môn Lịch sử cận - hiện Việt Nam và Chủ tịch Công đoàn Khoa Lịch sử. Nhưng trên góc độ nghề nghiệp, Ông được học giới và đồng nghiệp đánh giá rất cao, đã được bầu làm Phó Chủ tịch Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam trong nhiều năm, được mời tham gia Hội đồng khoa học của nhiều cơ quan nghiên cứu, nhiều tạp chí chuyên ngành như Viện Sử học, Viện Lịch sử Đảng và các tạp chí từ *Nghiên cứu Lịch sử* đến *Lịch sử Quân sự*,... Suốt cuộc đời mình, Ông chỉ đam mê với chuyên môn, cần mẫn, dấn thân, tận tâm tận lực cho công tác giảng dạy và nghiên cứu khoa học. Với tính cách hiền hòa, nhẹ nhàng, bao dung và độ lượng, Ông luôn gần gũi, chan hòa với đồng nghiệp, tôn trọng và có thái độ bình đẳng với học trò. Chính tình cảm và sự tôn trọng, đối xử bình đẳng đó của Thầy đã giúp các cán bộ trẻ tự tin hơn trong học tập, nghiên cứu, để nhanh chóng vươn lên nắm vững các kiến thức chuyên môn, từng bước có những đóng góp nhất định về học thuật dưới sự dẫn dắt và giúp đỡ của Thầy.

*

92 năm tuổi đời, 60 năm cầm bút và đứng trên bục giảng, GS. Đinh Xuân Lâm đã thể hiện tinh thần lao động sáng tạo và bản lĩnh ngay thẳng và chính trực không bao giờ lùi bước trước khó khăn của một nhà giáo, nhà Sử học mác xít chân chính. Ông suốt đời đã kiên trì theo đuổi nghiên cứu, học tập và bảo vệ các quan điểm được

cho là đúng đắn, nhưng cũng sẵn sàng điều chỉnh, thay đổi cách tiếp cận, đánh giá chưa phù hợp, khi được cập nhật các phương pháp hiện đại, hoặc khi có các nguồn tư liệu mới, xác thực. Nhiều nghiên cứu của Ông được xem là kinh điển, không chỉ mang tính gợi mở, đặt nền tảng mà còn góp phần định hướng cho các nghiên cứu khác của thế hệ tiếp sau. Những bài giảng, thuyết trình cùng các công trình nghiên cứu của GS. Đinh Xuân Lâm đã góp phần giải quyết nhiều vấn đề hóc búa, quan trọng của Sử học Việt Nam. Đồng thời, thông qua các nghiên cứu chuyên sâu và trao đổi với các học giả nước ngoài, cùng những bài tham luận tại các hội thảo, tọa đàm quốc tế, GS. Đinh Xuân Lâm đã chứng tỏ năng lực xuất sắc của một nhà khoa học - Sử học hàng đầu Việt Nam trong Sử đàn khoa học quốc tế.

Đánh giá cao những đóng góp và cống hiến khoa học trong lĩnh vực Sử học của Ông, Đảng và Nhà nước ta đã trao tặng những phần thưởng cao quý: Huân chương Lao động hạng Nhất, Huân chương Độc lập hạng Ba. Đặc biệt, vào năm 2022, Chủ tịch nước đã quyết định truy tặng cố GS. NGND Đinh Xuân Lâm Giải thưởng Nhà nước về Khoa học và Công nghệ đợt 6 với công trình *Phong trào chống chủ nghĩa thực dân ở Việt Nam*, Nxb. Giáo dục Việt Nam, Hà Nội, 2015.

Với những đóng góp xuất sắc của mình, Giáo sư, Nhà giáo nhân dân Đinh Xuân Lâm xứng đáng được tôn vinh là một học giả lớn, Sử gia tiêu biểu hàng đầu trong Sử học Việt Nam hiện đại vào nửa sau thế kỷ XX - đầu thế kỷ XXI.

CHÚ THÍCH

(1). Đây là cuốn giáo trình viết chung gồm Nguyễn Trọng Phúc, Đinh Xuân Lâm, Đặng Nghiêın Vãn, Trịn̄h Nhu, Vũ Minh Giang, *Giáo trìn̄h lịc̄h sử Việ̄t Nam dành cho hệ cử nhâ̄n chĩn̄h trị*, Nxb. Chĩn̄h trị Quố̄c gia, Hà Nộ̄i, 2001.

(2). Đinh Xuân Lâm (chủ biēn), Nguyễn Văn Khá̄nh, Nguyễn Đĩn̄h Lĩ̄ với sự cộng tác của Lê Đĩn̄h Hà, *Đại cương Lịc̄h sử Việ̄t Nam*, tậ̄p II, Nxb. Giáo dục, Hà Nộ̄i, 1998.

(3). Chắ̄ng hạn bộ sách truyēn về Lịc̄h sử Việ̄t Nam: Đinh Xuân Lâm, Lê Quang Chắ̄n, Bũ̄i Tuyēt Hươ̄ng, *Truyēn đọ̄c lịc̄h sử Việ̄t Nam*, cá̄c tậ̄p 1,2,3, Nxb. Thông tin và Truyēn thông, Hà Nộ̄i, 2015. Hai tậ̄p tiế̄p theo 4, 5 gồ̄m cá̄c tá̄c giả̄ Đinh Xuân Lâm, Bũ̄i Tuyēt Hươ̄ng, Hoằ̄ng Mỹ Hằ̄nh và Ngồ̄ Vũ Hả̄i Hằ̄ng, Nxb. Thông tin và Truyēn thông, Hà Nộ̄i, 2015.

(4). Chuơ̄ng Thầ̄u, Đinh Xuân Lâm, *Chuyēn kể về Phan Bội Chầ̄u*, Nxb. Kim Đồ̄ng, Hà Nộ̄i, 1977.

(5). Đinh Xuân Lâm, Nguyễn Văn Sự, Trầ̄n Hồng Việ̄t, *Hoằ̄ng Hoa Thắ̄m và phong trà̄o nông dầ̄n Yēn Thế̄*, Nxb. Văn Hóa, Hà Nộ̄i, 1958. Cuố̄n sách này do GS. Trầ̄n Văn Giầ̄u viế̄t Lờ̄i giớ̄i thiệ̄u.

(6). Trầ̄n Quố̄c Vượ̄ng, Đinh Xuân Lâm (1967), *Nhữ̄ng trang sử vẻ̄ vang của cá̄c dầ̄n tộ̄c miē̄n nũ̄i phía Bắc*; và Đinh Xuân Lâm, Trầ̄n Quố̄c Vượ̄ng, *Nhữ̄ng trang sử vẻ̄ vang của cá̄c dầ̄n tộ̄c ít ngườ̄i miē̄n Nam*, Nxb. Giáo dục, Hà Nộ̄i, 1968.

(7). Đinh Xuân Lâm, *Anh hũ̄ng Trườ̄ng Đĩn̄h*, Nxb. Giáo dục, Hà Nộ̄i, 1976.

(8). Đinh Xuân Lâm, Trịn̄h Nhu, Đặ̄ng Huy Vãn, *Từ Ba Đĩn̄h đế̄n Hũ̄ng Lĩn̄h*, Nxb. Thanh Hóa, Thanh Hóa, 1985.

(9). Cá̄c luậ̄n điể̄m về vấ̄n đề̄ này đã thể̄ hiệ̄n rõ trong chuyēn luậ̄n: Đinh Xuân Lâm, Nguyễn Văn Khá̄nh, *Bầ̄n thē̄m về tĩn̄h chá̄t và vai trò lĩn̄h đạ̄o phong trà̄o đấ̄u trắ̄nh vũ trắ̄ng chố̄ng xắ̄m lượ̄c Pháp vào cuố̄i thế̄ kỷ XIX*, Tậ̄p chí *Nghiē̄n cứu Lịc̄h sử*, số 231, năm 1986.

(10). Đĩn̄h Xuân Lâm, Đố̄ Quang Hũ̄ng, *Bá̄c Hồ hoặ̄t độn̄g bí mậ̄t ở nướ̄c ngoà̄i*, Nxb. Công an Nhâ̄n dầ̄n, Hà Nộ̄i, 1990.

(11). Đĩn̄h Xuân Lâm, *Hồ Chĩ Minh - Anh hũ̄ng giắ̄i phó̄ng dầ̄n tộ̄c - Đắ̄nh nhâ̄n vắ̄n hó̄a*, Nxb. Khoa học xã hũ̄i, Hà Nộ̄i, 1990 (viế̄t chũ̄ng).

(12). Đĩn̄h Xuân Lâm, Lê Mậ̄u Hầ̄n, *Gó̄p phầ̄n tìm hiể̄u tư tưở̄ng đọ̄c lậ̄p, tự do của Chủ tĩ̄ch Hồ Chĩ Minh*, Nxb. Chĩn̄h trị Quố̄c gia, Hà Nộ̄i, 1994.

(13). Đĩn̄h Xuân Lâm, *Chủ nghĩ̄a yē̄u nướ̄c Hồ Chĩ Minh - Sự kế̄t hợ̄p biē̄n chũ̄ng giũ̄a truyēn thố̄ng và hiệ̄n đạ̄i*, Tậ̄p chí *Lịc̄h sử Đắ̄ng*, số 4, 1994; Đĩn̄h Xuân Lâm, *Mộ̄t số ý kiế̄n về phươ̄ng phá̄p luậ̄n nghiē̄n cứu Chủ tĩ̄ch Hồ Chĩ Minh*, Tậ̄p chí *Lịc̄h sử Đắ̄ng*, số 5, 1994.

(14). Có thể tham khắ̄o bài: Đinh Xuân Lâm, *Có mộ̄t xu hướ̄ng đố̄i mới ở Việ̄t Nam hũ̄i cuố̄i thế̄ kỷ XIX khô̄ng?*, Thông bá̄o khoa học, Trườ̄ng Đạ̄i học Tồ̄ng hợ̄p Hà Nộ̄i, số 3, 1993.

(15). Đinh Xuân Lâm (viế̄t chũ̄ng), *Phạm Phú Thũ̄ với tư tưở̄ng cắ̄nh tắ̄n đấ̄t nướ̄c*, Nxb. Đà Nằ̄ng, 2001.

(16). Liē̄n quan đế̄n Phan Bội Chầ̄u và phong trà̄o Đồ̄ng Du, GS. Đinh Xuân Lâm đã có mộ̄t số bài viế̄t đắ̄ng trê̄n cá̄c tậ̄p chí chuyēn ngành và Kĩ yế̄u khoa học nhâ̄n kỷ niệ̄m 100 năm Phong trà̄o Đồ̄ng Du (1905 - 2005).

(17). Tiē̄u biể̄u là cá̄c bài: Đinh Xuân Lâm, *Phan Chầ̄u Trịn̄h - Cuộ̄c đờ̄i và sự nghiē̄p*, Tậ̄p chí Khoa học Đạ̄i học Quố̄c gia Hà Nộ̄i, số 2 năm 2006; Đinh Xuân Lâm, *Tìm hiể̄u thē̄m về tư tưở̄ng dầ̄n chủ của Phan Chầ̄u Trịn̄h*, trong sách *Khoa Lịc̄h sử*, Trườ̄ng Đạ̄i học Khoa học xã hũ̄i và nhâ̄n vắ̄n, *Mộ̄t chắ̄ng đườ̄ng nghiē̄n cứu lịc̄h sử (2001- 2006)*, Nxb. Thế̄ giớ̄i, Hà Nộ̄i, 2006. Liē̄n quan đế̄n vấ̄n đề̄ này còn có bài viế̄t: *Đồ̄ng Kĩn̄h Nghĩ̄a Thự̄c - Ngồ̄i trườ̄ng kiể̄u mới đầ̄u thế̄ kỷ XX, điể̄m son của giáo dục Việ̄t Nam*, Tậ̄p chí *Nghiē̄n cứu Lịc̄h sử*, số 377, năm 2007 đã gó̄p phầ̄n làm sáng tỏ thē̄m về sự

hình thành và vai trò của trường Đông Kinh Nghĩa Thục đối với phong trào cải cách văn hóa - giáo dục ở nước ta hồi đầu thế kỷ XX.

(18). Đinh Xuân Lâm, *Nguyễn Quang Bích với công cuộc chống Pháp*, trong sách *Thơ văn Nguyễn Quang Bích*, Nxb. Văn học, Hà Nội, 1973.

(19). Tiêu biểu là các sách như Đinh Xuân Lâm, Chương Thu, *Danh nhân lịch sử Việt Nam*, tập II, Nxb. Giáo dục, Hà Nội, 1988; Đinh Xuân Lâm, Đỗ Quang Hưng, *Danh nhân lịch sử Việt Nam*, tập III, Nxb. Giáo dục, Hà Nội, 1992; hoặc Đinh Xuân Lâm - Trương Hữu Quýnh (chủ biên), *Từ điển nhân vật lịch sử Việt Nam*, Nxb. Giáo dục, Hà Nội, 2005.

(20). Đinh Xuân Lâm, *Tư liệu lịch sử mới - Quốc tế lao động hội kính cáo - nhời hô của Quốc tế Cộng sản (27-2-1924)*, Tạp chí *Cộng sản*, số 7 năm 1983; hoặc Đinh Xuân Lâm, *Tìm thêm được hai số báo Le Paria*, Tạp chí *Lịch sử Đảng*, số 7 năm 1983,...

(21). Đinh Xuân Lâm, *Hồ sơ Morcher với việc nghiên cứu Xô viết Nghệ Tĩnh*, Tạp chí *Lịch sử Đảng*, số 5 năm 1995.

(22). Gồm các ý kiến trao đổi với nhà sử học Ch.Fourniau trong bài Đinh Xuân Lâm, "Nhân đọc bài "cuộc kháng chiến chống Pháp ở Bình Định" Phú Yên 1858 - 1887 theo những nguồn tài liệu Pháp của Charles Fourniau", Tạp chí *Nghiên cứu Lịch sử*, số 215, năm 1984. Đến năm 1990, GS. Đinh Xuân Lâm lại có bài "Đọc sách *Trung Kỳ - Bắc Kỳ: Những năm 1885 - 1896* (văn thân và nông dân đứng trước cuộc chinh phục thuộc địa", Tạp chí *Nghiên cứu Lịch sử*, số 253 (1990).

(23). Đinh Xuân Lâm, *Phan Bội Châu và xã hội Việt Nam ở thời đại ông* (giới thiệu, hiệu đính bản dịch từ tiếng Pháp của G. Boudarel), Nxb. Văn hóa Thông tin, Hà Nội, 1997.

(24). Đinh Xuân Lâm, Đọc sách "*Hồ Chí Minh - Từ Đông Dương đến Việt Nam*" của Daniel Hémery, Tạp chí *Nghiên cứu Lịch sử*, số 263, năm 1992.

(25). Đinh Xuân Lâm, Đọc sách *Hồ Chí Minh - từ nhà cách mạng đến thần tượng* (P. Brocheux), Tạp chí *Nghiên cứu Lịch sử*, số 335, 2004.

(26). Đinh Xuân Lâm, Đọc sách *Phong trào dân tộc Việt Nam và quan hệ của nó với Nhật Bản và châu Á - Tư tưởng Phan Bội Châu về cách mạng và thế giới* của Shiraishi Masaya, Tạp chí *Khoa học xã hội*, số 11, năm 2001.

(27). Đó là các chuyên luận: Đinh Xuân Lâm, *Về danh tướng Lê Niệm (1416-1485)*, Tạp chí *Nghiên cứu Lịch sử*, số 309, năm 2000; Đinh Xuân Lâm, *Lại Thế Vinh (? -1578) với thời đại của ông*, Tạp chí *Nghiên cứu Lịch sử*, số 394, năm 2009; *Trương Quốc Dụng (1797 - 1864) - Một danh tướng triều Nguyễn*, Tạp chí *Lịch sử Quân sự*, số 9 năm 2009.

(28). Đinh Xuân Lâm, *Nhà Nguyễn với việc đào tạo và sử dụng người tài trong lịch sử*, in trong sách *Triều Nguyễn những vấn đề lịch sử, tư tưởng và văn học*, Nxb. Trường Đại học Sư phạm Huế, 1994; Đinh Xuân Lâm, *Một số ý kiến về trách nhiệm của triều Nguyễn trong việc để mất nước ta vào tay Pháp cuối thế kỷ XIX*, trong sách *Lịch sử nhà Nguyễn - một cách tiếp cận mới*, Nxb. Trường Đại học Sư phạm Hà Nội, 2005.

(29). Đinh Xuân Lâm, *Phan Thanh Giản - khối mâu thuẫn lớn*, Tạp chí *Nghiên cứu Lịch sử*, số 331, 2003.